

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.70.18501

УДК 343.81(045)

І. Г. Богатирьов,

доктор юридичних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

К. М. Буряк,

кандидат юридичних наук, доцент
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6265-9706>

КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, 10005, Житомир, Україна,
Український державний хіміко-технологічний університет
Просп. Гагаріна, 8, 49000, Дніпро, Україна
E-mails: vanbogatyrov@gmail.com, buriak_kate@ukr.net

Мета: науково-методологічне осмислення розробки та запровадження у вітчизняну кримінологічну науку кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері. **Методи дослідження:** логіко-юридичний, формально-юридичний, пізнавально-аналітичний, порівняльно-правового аналізу, дедукції та інші. **Результати:** сформульовано авторське визначення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері. Запропоновано дорожню карту кримінологічної моделі. **Обговорення:** розглянута криміналізація злочинності у сімейній сфері, що відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і у сімейній сфері. Доведено, що зазначена модель ґрунтується нами визначенні реальної мети; охоплювати широке коло суб'єктів (державні й недержавні структури).

Ключові слова: криміналізація; кримінологічна модель; протидія; запобігання; кривдник; сімейна сфера; жертва; насильство; Національна поліція; працівник правоохоронного органу; діднавач.

Постановка проблеми та її актуальність.

Рух України до європейської інтеграції зумовлює необхідність упровадження істотних змін до гуманізації українського законодавства відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також вимог Європейського суду з прав людини, а також у кримінально-правову та кримінологічну політику держави щодо спектру проблем протидії та запобігання домашньої злочинності.

Варто зазначити, що злочинність у сімейній сфері це не випадковий факт людської деструктивності, це високий рівень кількісних і якісних показників вчинення кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею у сімейній сфері. Оскільки дана злочинність має виражену тенденцію до зростання ми поставили перед собою завдання актуалізувати усебічне вивчення всіх взаємопов'язаних аспектів, на основі яких може бути розроблено кримінологічну модель та дієві механізми її протидії та запобігання.

Оскільки запобігання злочинності у сімейній сфері як об'єкт кримінологічного моделювання не було предметом окремого дослідження, ми вирішили у даній статті, розробити дорожню карту такого моделювання, і запропонувати науковій спільноті розгорнути дискусію щодо пошуку шляхів запобігання злочинності у сімейній сфері.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання запобігання злочинності у сімейній сфері висвітлювалися в науково-теоретичних дослідженнях таких учених: А.Б. Благої, Л.М. Барбарош, О.І. Белової, А.І. Богатирьова, О.В. Бойко, К.М. Буряк, Б.М. Головкина, О.М. Джужі, О.І. Зазимко, О.В. Ковальнової, О.Д. Коломойця, Л.В. Крижної, М.Г. Кузнєцова, Н.В. Лесько, С.В. Романцевої, Д.М. Тичини, М.Ю. Самченко та інших.

Мета є науково-методологічне осмислення розробки та запровадження у вітчизняну кримінологічну науку кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері. Дана модель має на меті не ліквідувати таку злочинність в житті соціуму, а мінімізувати її рівень, відповідно до сучасних можливостей правоохоронних органів, дотримання законності, охорони конституційних прав і свобод громадян України, зокрема і в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки площадку запобігання злочинності у сімейній сфері як соціально-правовому явищу закладено у Законі України «Про протидію та запобігання домашнього насильства» [1], у статтю 126-1 Кримінального кодексу України та змінах і доповненнях внесених у статті: 151-2 «Примушування до шлюбу»; 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації»; 152 КК України «Згвалтування»; 153 КК України «Сексуальне насильство» [2], це послужило приводом включити запобігання злочинності у сімейній сфері в основу наукових кримінологічних концепцій.

До речі, вітчизняні вчені, досліджуючи феномен злочинності, прийшли до висновку, що у зарубіжних країнах функціонують різні кримінологічні моделі запобігання злочинності, які визначають кримінологічну парадигму цих держав, історичний досвід боротьби зі злочин-

ністю, провідні наукові концепції, що формують головні напрями протидії та запобігання злочинності [3, с. 211].

Розглядаючи кримінологічну модель запобігання злочинності у сімейній сфері варто наголосити, що її криміналізація відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і у домашній сфері.

Оскільки, злочинність у сімейній сфері, це не випадковий факт людської деструктивності, а відмінне за генезою стійке, масове, вкрай небезпечне явище, котре потребує (*ultra ratio*) державного втручання, тому варто підтримати В.В. Голіну про виключення статті 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, не виконання захисного припису або не проходження колекційної програми» із Кодексу України про адміністративні правопорушення, а ст. 126-1 КК України викласти у новій редакції. Ми поділяємо також думку вченого про те, що у щорічному Єдиному звіті про кримінальні правопорушення повинен бути окремий розділ «Домашнє насильство», в якому відображуються усі прояви домашнього насильства. Як зауважує вчений у суспільстві сформується чітке уявлення про його кількісно-якісні показники (рівень, коефіцієнт, структура, динаміка) [4, с. 38].

Отже, наша цільова настанова кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері потребує об'єктивного, а також критичного аналізу криміногенної обстановки в сім'ї та результатів діяльності суду, прокуратури, адвокатури, підрозділів Національної поліції та громадськості щодо адекватного застосування ними засобів соціального та правового реагування, запровадження суворішого покарання за вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї.

На жаль, так сталося, що інститут сім'ї в Україні у ХХІ столітті став набагато вразливішим і не захищеним від злочинних посягань як було раніше. Рівень злочинності у сімейній сфері та значна кількість чинників, які сприяють її існуванню, зумовлюють необхідність фор-

мування системи запобігання ганебному для нашого громадянського суспільства явища.

Вітчизняними вченими у теорії кримінального права та кримінології певним чином уже напрацьовано своєрідну модель запобігання злочинності у сімейній сфері, яка є одним із шляхів реалізації ранньої профілактики впливу на особу кривдника. Ця модель включає в себе: мету та заходи протидії та запобігання; об'єкт запобіжного впливу; суб'єкти запобіжної діяльності.

Першим елементом кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері є мета, яка має бути реальною, а не фейковою. Варто підтримати позицію вітчизняної вченої І.В. Однолько про те, що головна мета заходів запобігання злочинності полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище та стійкий правопорядок, що гарантували б зниження рівня злочинності до мінімального, відповідно до економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування суспільства [5, с. 141].

Ми переконані, що головна мета запобігання злочинності у сімейній сфері полягає в наданні з боку державних та недержавних інституцій допомоги інституту сім'ї в самореалізації, а не в контролі за нею. Злочинність у сімейній сфері, на жаль, спричинена комплексом негативних явищ і процесів різного походження, які ми розглядаємо, як об'єкти запобіжного впливу. За результатами, проведеного науковою школою «Інтелект» дослідження, злочинності у сімейній сфері було встановлено, що панівною у її запобіганні вважається система профілактики, причому на ранній її стадії.

Цілком обґрунтованою в кримінологічній моделі запобігання злочинності у сімейній сфері є необхідність розробки у домашній сфері системи сімейної безпеки, що може бути партнером державної системи безпеки у виконанні спільних завдань і потужним резервом у забезпеченні дотримання прав і свобод людини, громадянина в Україні. На жаль, в Україні нині систему сімейної безпеки не сформовано, реально функціонують лише окремі її елементи.

Хоча саме сімейна безпека передбачає фізичний, економічний, психологічний та сексуальний стан захищеності жертви злочинності у сімейній сфері від особи - кривдника, відшкодування шкоди за нанесений ущерб, захист життєво важливих інтересів людини її життя та здоров'я. Важливою складовою у сімейній безпеці є те, що Закон передбачав створення Єдиного державного реєстру випадків злочинності у сімейній сфері.

Зокрема, до Реєстру вносяться відомості: про постраждалу особу; про кривдника; дату та місце вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері; потреби постраждалої особи; вичерпний перелік заходів, здійснених у зв'язку з виявленням випадку вчинення особою-кривдником кримінального правопорушення в сім'ї, та їх результат.

Наша пропозиція ґрунтується також і на результатах дослідження, проведеного Інститутом демографії і соціальних досліджень, у якому зазначено про те, що в Україні щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною і сексуальною агресією в сім'ї; 600 із них гинуть саме від домашнього насильства. Щодня поліція фіксує біля 350 фактів домашнього насильства і в 70–80 % випадків його жертвами стають жінки [6].

На жаль, злочинність у сімейній сфері багато жертв сприймають як невідворотне явище в житті, і не повідомляють про нього. Інших потерпілих, які мають мужність звертатися по допомогу до органів влади, інколи відсилають назад, не сприймаючи їх серйозно. Інші не можуть знайти захист і справедливість через слабкість правової бази. Саме сімейна безпека сім'ї має стати тим імпульсом, яка сформує нульову толерантність до такої злочинності і покаже, що кожна людина має право на гідне ставлення та захист.

Ми поділяємо позицію вітчизняного дослідника А.В. Вавриш про те, що суб'єктів запобігання злочинам можна умовно об'єднати в групи за місцем у державній і суспільній системі, виокремивши з-поміж них: державні; неурядові (недержавні), серед яких комерційні чи некомерційні структури, громадські об'єднання та спеціалізовані формування громадян.

За іншими критеріями, зокрема завданнями, компетенцією та змістом запобіжної діяльності, дослідник розрізняє: органи влади загальної компетенції (їх установи, організації, підприємства); неспеціалізовані; частково спеціалізовані; спеціалізовані органи. Відповідно до Конституції України, забезпечення законності, правопорядку, громадської безпеки, а отже, й запобігання злочинам є обов'язком держави та її суб'єктів [7, с. 139].

Щодо спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері варто підтримати позицію вітчизняних кримінологів, які відносять до них, а саме, правоохоронні органи, для яких завдання та функції профілактики належать до основних, пріоритетних. Це органи суду, прокуратури, Національної поліції, юстиції, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи. До системи спеціалізованих органів належать і деякі спеціалізовані громадські об'єднання (формування), організації недержавних форм власності, що надають охоронні послуги [8, с. 171].

Отож, при розробці та запровадження у вітчизняну кримінологічну науку кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері варто звернути увагу на проблему доказування фактів вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері і особливо, систематичне вчинення особою – кривдником або кривдницею фізичного, економічного, психологічного або сексуального насильства.

Узагальнюючи викладене нами сформульовано авторське визначення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері – це наукове пізнання про географію, динаміку, рівень, кількісні та якісні показники вчинення особою – кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері. Дорожня карта такого моделювання включає себе:

а) моніторинг кримінологічної ситуації; постановку цілей, завдань і шляхів (способів) розв'язання проблем насильства у сімейній сфері, на засадах ефективності, доцільності, результативності, попередню апробацію та запровадження прийнятого (прийнятих) рішення

(рішень) в правотворчу і правозастосовну практику;

б) розробку державної концепції протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні, яка ґрунтується на міжнародних стандартах охорони прав і свобод людини, апробованій вітчизняною і зарубіжною практикою;

в) систематичність вчинення кривдником або кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері, які є тотожними чи схожими, і несуть у собі повторюваність дій (чи бездіяльності);

г) співпрацю суб'єктів протидії та запобігання кримінального правопорушення у сімейній сфері, із розробленням та впровадженням в діяльність уповноважених інституцій сектору безпеки комплексу науково обґрунтованих правових, інформаційно-аналітичних, культурних, виховних і поведінкових інструментів (рішень, методик, рекомендацій), спрямованих на моніторинг злочинності у сімейній сфері;

д) віктимологічні ознаки потерпілих від кримінальних правопорушень у сімейній сфері;

ж) визначення напрямів імплементації кращих світових моделей охорони сім'ї та зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, врахування яких сприятиме мінімізації сімейно-побутового насильства, застосування обмежувального припису;

з) шляхи удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, вчинених кривдником або кривдницею у сімейній сфері, на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуально-профілактичному й віктимологічному рівнях, у тому числі з урахуванням правового режиму воєнного стану, внутрішнього переміщення й маргіналізації населення.

Висновки. Варто зазначити, що злочинність у сімейній сфері в Україні - це реальність про яку не варто замовчувати, а тому запровадження моделі кримінологічної моделі запобігання такій злочинності є одним із напрямів реалізації кримінологічної політики у сфері протидії та запобігання вчинення кривдником

або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї.

Зазначена модель ґрунтується нами на визначенні реальної мети, котра охоплює широке коло суб'єктів (державні й недержавні структури). Об'єктом впливу на злочинність у сімейній сфері є економічні, політичні, психологічні та інші фактори, що визначають рівень і динаміку даної злочинності, поведінку членів родини, безпосередньо кривдника або кривдниці.

Література

1. Про протидію та запобігання домашнього насильства: Закон України від 04 січ. 2018 року 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 28.12.2023 р).

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 28.12.2023 р).

3. Проблеми протидії злочинності: підручник [Кальман О.Г., Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С. та ін.]. Харків: Новасофт, 2010. 352 с.

4. Голіна В.В. Деякі зауваження і пропозиції щодо криміналізації домашнього насильства. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: *матеріали міжнародного круглого столу* (27 вер. 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

5. Однолько І.В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2013. № 4. С. 141–145.

6. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. Дослідницька робота UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. Київ, 2017. 104 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_2017_1.pdf (дата звернення: 28.12.2023 р).

7. Вавриш А.В. Особливості побудови моделі організації запобігання злочинам у будівельній галузі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. С. 133- 144.

8. Кримінологія: навч. посіб. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Київ: Паливода А.В., 2006. 264 с.

References

1. On combating and preventing domestic violence: Law of Ukraine of Jan. 4, 2018 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

2. Criminal codex of Ukraine of May 4, 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

3. Kalman O.G., Lyzogub B.V., Miroshnychenko S.S. (2010) Problems of combating crime. Kharkiv: Novasoft. 352 p. [in Ukrainian].

4. Golina V.V. (2019) Some comments and suggestions regarding the criminalization of domestic violence. New legislation on prevention and combating domestic violence: *materials of the international round table* (Sept. 27, 2019). Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. 184 p. [in Ukrainian].

5. Odolko I.V. (2013) Theoretical principles of crime prevention. *Scientific works of the National Aviation University*. № 4. P. 141–145. [in Ukrainian].

6. Economic consequences of violence against women in Ukraine (2017). URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_2017_1.pdf [in Ukrainian].

7. Vavrish A.V. (2016) Peculiarities of building a model of crime prevention organization in the construction industry. *Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*. p. 133-144. [in Ukrainian].

8. Ivanov Yu.F., Dzhuzha O.M. (2006). *Criminology*. Kyiv. 264 p. [in Ukrainian].

CRIMINOLOGY MODEL OF CRIME PREVENTION IN THE FAMILY SPHERE

Zhytomyr Polytechnic State University
Chudnivska Street, 103, 10005, Zhytomyr, Ukraine,
Ukrainian State University of Chemical Technology
Prospekt Gagarina, 8, 49000, Dnipro, Ukraine
E-mails: vanbogatyrov@gmail.com, buriak_kate@ukr.net

Purpose: scientific and methodological understanding of the development and introduction of a criminological model of crime prevention in the family sphere into domestic criminological science.

Research methods: logical-legal, formal-legal, cognitive-analytical, comparative-legal analysis, deduction and others. **Results:** the author's definition of the criminological model of crime prevention in the family sphere was formulated. A road map of the criminological model is proposed. **Discussion:** the criminalization of crime in the family sphere, which took place in connection with changes in the 21st century in socio-economic and political processes, which required at the same time criminal-legal protection of the legal rights and interests of a person and a citizen in various spheres of his/her life, including and in the family sphere. It is proved that the specified model is based on our definition of a real goal; cover a wide range of subjects (state and non-state structures).

It is worth noting that crime in the family sphere is not an accidental fact of human destructiveness, it is a high level of quantitative and qualitative indicators of criminal offenses committed by an offender in the family sphere. Since this crime has a tendency to increase, we have set the task of actualizing a comprehensive study of all interrelated aspects, on the basis of which a criminological model and effective mechanisms of its counteraction and prevention can be developed.

Since the prevention of crime in the family sphere as an object of criminological modeling was not the subject of a separate study, we decided in this article to develop a road map for such modeling and to propose the scientific community to start a discussion on finding ways to prevent crime in the family sphere.

The opinion that many victims perceive crime in the family sphere as an inevitable phenomenon in life, and do not report it is well-founded. Other victims who have the courage to seek help from the authorities are sometimes sent back without being taken seriously. Others cannot find protection and justice because of the weakness of the legal framework. It is the family safety of the family that should become the impetus that will form zero tolerance for such a crime and show that every person has the right to be treated with dignity and protection.

As for the objects of crime prevention in the family sphere, they include various processes and phenomena. These are economic, political, psychological and other factors that determine the level and dynamics of crime in the family sphere. The degree of connection of these factors with crime can be different. Knowing it with the help of criminological analysis determines the scope of preventive activities and its effectiveness.

Key words: criminalization; criminological model; counteraction; prevention; perpetrator; family sphere; victim; violence; National Police; law enforcement officer; investigator.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024